

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

DİL ETİKETİ VƏ NƏZAKƏT STRATEGİYALARININ DIALOJİ DISKURSDA ROLU

İsmayılova Səbinə

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Bakı Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0003-7711-7143>

sabina.ismayilova.88@gmail.com

Xülasə: İnsan ünsiyyətinin mədəni kodu olan dil etiketi dialoji diskursun əsas tənzimləyici mexanizmlərindən biridir. Nəzakət strategiyaları isə bu mexanizmin praktik ifadə vasitələridir. Sosial, mədəni və tarixi kontekstdən asılı olaraq danışıq aktlarında etik normaların qorunması qarşılıqlı hörmət, qarşı tərəfin “üz”ünü saxlama və kommunikativ harmoniyanın təmin edilməsinə xidmət edir. Müasir diskurs nəzəriyyəsi göstərir ki, nəzakət strategiyaları yalnız fərdi davranış kodu deyil, həm də mədəniyyətin özünüidentifikasiya vasitəsidir.

Açar sözlər: Dil etiketi, nəzakət strategiyaları, dialoji diskurs, Azərbaycan ədəbiyyatı, dünya ədəbiyyatı, pozitiv və neqativ nəzakət

Cəmiyyətdə qəbul edilmiş etiket normalarının kommunikativ məzmunu geniş deyil, bu məzmun və öləri kommunikasiya hamı tərəfdən eyni cür qavranılır, qiymətləndirilir. *“Belə formalar etiket nitq situasiyalarını əhatə edir. Sadə etiket qəlibləri etiket formulları, kommunikativlər şəklində toplanıb tədqiq edilir, nitq aktları nəzəriyyəsində öyrənilir”* [6, 235-243]. Nəzakət strategiyaları ünsiyyət nəzəriyyəsində əsasən Brown və Levinsonun təklif etdiyi “üz” konsepsiyasına əsaslanır. “Üz” dedikdə insanın sosial mühitdə özünü təqdim etmə tərz, hörmət və nüfuzunun qorunması başa düşülür. Hər bir dialoq iştirakçısı ünsiyyət prosesində həm öz “üz”ünü, həm də qarşı tərəfin “üz”ünü qorumağa çalışır. Bu mənada nəzakət strategiyaları ünsiyyətin harmonik davam etməsi üçün mühüm rol oynayır və iki əsas qrupa ayrılır: pozitiv və neqativ strategiyalar [2].

Pozitiv nəzakət strategiyaları ünsiyyət tərəfdaşının maraqlarını, hisslərini və fikirlərini bölüşmək, ona yaxınlıq və həmrəylik hissi aşılamaq məqsədi daşıyır. Bu strategiyalarda əsas məqsəd sosial məsafəni minimuma endirmək və ünsiyyətdə qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirməkdir [3]. Məsələn, dialoqda *“Sizin fikriniz mənim üçün çox önəmlidir”* və ya *“Mən də sizin kimi düşünürəm”* kimi ifadələr qarşı tərəfi dəyərləndirmək və onun “pozitiv üz”ünü qorumaq üçün işlədilir. Bu cür strategiyalar ədəbiyyat nümunələrində də özünü göstərir: ingilis ədəbiyyatında qəhrəmanların *“dear friend”* və ya *“good sir”* kimi müraciət formaları yaxınlıq, dostluq və etimad yaratmağa xidmət edir. Azərbaycan folklorunda isə *“qardaş”*, *“bacı”* kimi müraciətlər eyni zamanda emosional yaxınlıq və sosial həmrəyliyi ifadə edir. .

Neqativ nəzakət strategiyaları isə əksinə, ünsiyyət tərəfdaşının azadlığını məhdudlaşdırmamaq, ona təzyiq göstərməmək və seçim imkanı tanımaq məqsədi daşıyır. Burada əsas məqsəd qarşı tərəfin “neqativ üz”ünü – yəni onun şəxsi sərbəstliyini və müstəqilliyini qorumaqdır. Məsələn, *“Əgər mümkündürsə, bir az izah edə bilərsinizmi?”* və ya *“Zəhmət olmasa, vaxtınız olanda bu məsələni müzakirə edə bilərsinizmi?”* kimi ifadələr danışanın qarşı tərəfə hörmətlə yanaşdığını və onun sərbəst qərar vermək imkanını tanıdığını göstərir. Bu cür strategiyalar rəsmi ünsiyyət formalarında, eləcə də yüksək sosial status fərqlərinin olduğu situasiyalarda daha çox müşahidə olunur. Pozitiv strategiyalar sosial yaxınlığı artırmaqla ünsiyyəti səmimiləşdirir, neqativ strategiyalar isə sosial məsafəni qorumaqla qarşı tərəfin müstəqilliyini tanıyır. Hər iki strategiya bir-birini tamamlayır və dialoji diskursun balanslı, qarşılıqlı hörmət üzərində qurulmasına xidmət edir.

Azərbaycan ədəbiyyatında dil etiketi məsələləri ənənəvi olaraq geniş yer almışdır. Məsələn, Cəfər Cabbarlının “Almaz” pyesində qadın-kişi dialoqunda nəzakətin pozulması dramatik konfliktin əsas mənbəyinə çevrilir.

Camal: “Tez, Almaz, hazırlaş, birbaşa şəhərə. Mədəni adam belə yerlərdə yaşaya bilməz.”

Almaz: “Gedin, Camal, mən getməyəcəyəm.”

Camal: “Necə getməyəcəksiniz?”

Almaz: “Bilirsiniz, bu saat bura bir vuruş meydanıdır. Siz indi meydandan qaçan bir fərarisiniz” [4, 62]

Burada Almazla Camal arasında münasibətlər nə qədər yaxın görünsə də, “siz” müraciəti saxlanılır. Bu, həm dövrün ictimai-etik normalarının, həm də Almazın öz mövqeyini qorumaq istədiyinin göstəricisidir. “Siz” forması hörmət, məsafə və eyni zamanda diskussiya mədəniyyətini təmin edir. Pyes boyu Almaz obrazı maarifçi, inqilabçı, ictimai maraqları şəxsi arzuların fəvqünə qaldıran qadın kimi təqdim olunur. Onun Camala qarşı “siz”lə danışması həm də simvolikdir: Almaz fərdi münasibətlərdən çox, vətəndaş mövqeyini önə çəkir. Camalın şəxsi arzuları Almaz üçün önəm daşımır; onun üçün əsas məsələ xalqın tərəqqisi, savadlandırılması və kəndin yeni ictimai münasibətlərə hazırlanmasıdır.

Bu dialoq əsərin əsas ideyası şəxsi mənafeyin ictimai borca tabe edilməsi ilə birbaşa bağlıdır. “Siz” etiketi isə Almazın Camalla münasibətlərindəki məsafəni və prinsipial mövqeyini vurğulayır. Beləliklə, nitq etiketi yalnız üslubi priyom deyil, həm də qəhrəmanların ideoloji fərqlərinin dilə gətirilməsində mühüm vasitədir.

Avropa və dünya ədəbiyyatında nəzakət strategiyaları sosial münasibətlərin göstəricisi kimi işlədilir. Rus ədəbiyyatında Tolstoyun “Anna Karenina” romanında personajların dialoqlarında “siz” və “sən” formalarının seçimi onların psixoloji vəziyyətini və münasibət dərinliyini göstərir. Əsərdə Anna ilə Vronski arasındakı münasibətlərin inkişafı zamanı əvvəlcə rəsmi “siz” formasından istifadə olunur. Bu, onların cəmiyyət içində məsafə saxlamasının, münasibətlərini gizlətməsinin göstəricisidir. Lakin onların yaxınlığı artdıqca dialoqlarda “sən” formasına keçid baş verir. Məsələn, Anna Vronskiyə hisslərini etiraf etdiyi səhnədə artıq “sən” müraciəti açıq şəkildə eşidilir. Bu keçid onların münasibətlərinin gizləndən açığa çıxmasına, sosial etiketi aşmasına işarədir.

Eyni zamanda Kareninlə Anna arasındakı dialoqlarda isə sonadək əsasən “siz” forması qalır. Bu, ər-arvad olsalar da, aralarındakı emosional soyuqluğun, münasibətlərin rəsmi və mexaniki xarakter daşmasının göstəricisidir. Bu kimi faktlar ədəbi dildə “siz” nitq etiketinin mövqeyinə görə nə qədər çox məna ifadə edə biləcəyinin nümunəsidir [5].

Müasir ünsiyyət nəzəriyyələrində nəzakət anlayışı tək-cə fərdin “üz”ünü qorumaqla məhdudlaşmır, həm də dialoq iştirakçıları arasında “əlaqə işi” (relational work) kimi izah olunur. Bu yanaşmaya görə, nəzakət strategiyaları insanların qarşılıqlı münasibətlərini qurmaq, möhkəmləndirmək və sosial rolları uyğunlaşdırmaq üçün istifadə olunan dinamik praktikadır. Beləliklə, nəzakət yalnız pozitiv və ya neqativ strategiyalarla deyil, daha geniş mənada ünsiyyətin kontekstə uyğun idarə olunması kimi qiymətləndirilir [1].

Nəticə. Dil etiketi və nəzakət strategiyaları dialoji diskursun harmonik inkişafı üçün əsas şərtlərdəndir. Ədəbiyyat nümunələri göstərir ki, bu elementlər həm mədəni kodun qorunması, həm də kommunikativ effektivliyin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Müasir diskurs tədqiqatları isə onların qlobal mədəniyyətlərarası dialoqda sosial identiklik və mədəni kimliyin ifadəçisi kimi çıxış etdiyini sübut edir.

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

Ədəbiyyat

1. Kadar Daniel Z., Haugh Michael Understanding Politeness. Cambridge: Cambridge University Press. 2013 <https://www.cambridge.org/core/books/understanding-politeness/016F47115F9AF937AE6CEFF416EB7ADE>
2. Brown P., Levinson S. Universals in language usage: Politeness phenomena. In Goody, Esther (Ed.), Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction. (pp. 56-324). Cambridge: Cambridge University Press. 1978.
3. Locher Miriam A., & Watts Richard J. Politeness Theory and Relational Work. Journal of Politeness Research, 1(1), 9–33. 2005
4. Cabbarlı C. Əsərləri. Dörd cildə. III cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 368 səh.
5. Lev Tolstoy. Seçilmiş əsərləri, üç cildə, I cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2009, 648 s.
6. Xuduyeva G. Diskursun kommunikativ mənzərəsi. İPƏK YOLU, No.1, 2024, səh.235-243 <https://doi.org/10.30546/1810-911X.2024.1.235>